

Література

1. **Фініков Т.** Сучасна вища освіта: світові тенденції та Україна. – К.: Таксон, 2002. – 176 с.
2. **Шейко В.М.** Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.): В 2 т, т. 1. – Харків: Основа, 2001. – 520 с.
3. **Шейко В.М.** Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.): В 2 т, т. 2. – Харків: Основа, 2001. – 400 с.
4. **Економіка України:** стратегія і політика довгострокового розвитку/ За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – 1008 с.
5. **Скаленко О.** Глобальні резерви поступу. – К.: Основи, 2000. – 394 с.
6. **Філіпенко А.С.** Цивілізаційні виміри економічного розвитку. – К.: "Знання України", 2002. – 190 с.
7. **Мортиков В.В.** Окупність і дохідність інвестицій в освіту// Фінанси України. – 1998, № 5. – С. 34-41.

УДК 338.24:330.342+334.722.8(477)

*Асист. Л.І. Ішук – Луцький
державний технічний університет*

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ДЕРЖАВАХ СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Проаналізовано основні засади досвіду диверсифікації джерел фінансування вищої освіти у державах Східної і Центральної Європи. Акцентуємо увагу на зростанні ролі фінансово-кредитних коштів у системі вищої освіти.

Assist. L.I. Ischuk – Luts'k state technical university

Diversification sources financing of the high education in countries Eastern and Central Europe

It is analysed the general principles experience diversification sources financing of the high education in countries Eastern and Central Europe. It is accents attention into the increasing role of financial-credit costs in system of the high education.

У 90-і роки минулого століття у вищій освіті країн Східної і Центральної Європи сталися значні зміни. Ректорами і деканами стали прихильники реформ, ідеологічні обмеження викладацької і науково-дослідної діяльності були усунені. На початку 90-х років майже всі держави регіону ухвалили закони, що надали університетам автономію. Уряди цих держав починають надавати університетам дедалі більше свободи в розпорядженні своїми фінансовими ресурсами. Так, Угорщина першою серед посттоталітарних держав відмовилась від традиційної системи виділення державних коштів університетам, і надала вищим навчальним закладам (ВНЗ) право самостійно розподіляти державні кошти. У 1999 р. до такої практики перейшла і Румунія.

Деякі аналітики очікували, що слідом за політичними змінами відбудеться кардинальна трансформація системи вищої освіти. Однак і більш ніж через 15 років після зміни політичних режимів у країнах Східної і Центральної Європи цього не сталося [1].

Серед досягнень у розвитку вищої освіти в цих країнах можна зазначити те, що за останні 10 років чисельність студентів вищої школи збільшилась приблизно у два рази. Нині у ВНЗ цього регіону вчиться близько 30 %

населення студентського віку. У деяких східноєвропейських країнах зростання чисельності студентів було забезпечене головним чином за рахунок приватних ВНЗ. Так, у Польщі і Румунії близько 25 % усіх студентів навчаються у приватних коледжах і університетах.

Швидке зростання у 90-і роки числа недержавних вищих шкіл у країнах Східної і Центральної Європи зумовлене великим попитом на освіту і обмеженістю числа місць у державних ВНЗ, які донедавна були монополістами у сфері вищої освіти у даному регіоні. Східноєвропейські країни усвідомили важливе значення приватних ВНЗ не тільки у задоволенні попиту на вищу освіту, але і у поліпшенні системи освіти загалом. Щоб удосконалитися, державні ВНЗ потребують конкуренції.

Процес становлення і розвитку приватних ВНЗ у регіонах у 90-і роки не привів до формування однорідного сектора приватної вищої освіти. Багато приватних ВНЗ намагалися просто копіювати програми державних університетів, інші ж прагнули заповнити освітні ніші, що не використовуються консервативними державними ВНЗ.

Зі слів колишнього міністра освіти Словаччини, єдиним засобом розв'язання проблем нестачі коштів, в цей час є введення плати за навчання. Багато працівників вищої школи країн регіону прийшли до висновку, що встановлення такої плати – це необхідна умова виживання університетів. У деяких країнах питання встановлення плати за навчання у державних ВНЗ є предметом гострих дискусій [2].

Так, у Польщі розроблено проект законодавства, що дає змогу університетам стягувати плату за навчання зі всіх студентів. У 1998 р. в Чехії ухвалено новий закон про вищу освіту, який накладає заборону на стягування плати за навчання зі студентів усіх державних ВНЗ. В Угорщині у 1998 р. уряд вирішив відмовитися від стягування зі студентів скромної плати за навчання в розмірі біля 10 дол. в місяць. Це рішення викликало невдоволення Всесвітнього Банку, який у відповідь на таке рішення уряду відклав виділення Угорщині кредиту в розмірі 150 млн. дол. (для поліпшення управління у сфері вищої освіти). Всесвітній Банк вважає, що введення плати за навчання і система освітніх кредитів створять набагато більш справедливу, ніж нинішня, систему доступу до вищої освіти. З більш забезпечених студентів буде стягуватися плата, а менш забезпеченим буде надаватись допомога.

Гостро стоїть проблема вирішення конфліктів між вищими навчальними закладами з питань бюджетного фінансування. По суті відсутні критерії на основі яких відбувається розподіл державних субсидій ВНЗ. Досі у східноєвропейських країнах йдуть суперечки про те, яка модель ВНЗ найбільш прийнятна і яка політика у сфері освіти, трансформована до специфіки цих країн, буде ефективніше працювати в ринкових умовах.

Вже зараз державні ВНЗ країн Східної і Центральної Європи отримали значну автономію. Вони стали менш залежні від держави як у фінансовому, так і в юридичному відношенні. У них з'явилася можливість витратити значну частку державних субсидій виходячи зі своїх інтересів. Однак і держава прагне зберегти свій вплив над ВНЗ, які, не відмовляючись від держав-

них дотацій, водночас прагнуть отримати і велику самостійність. Водночас у якійсь мірі вже запрацював механізм адаптації господарської ініціативи у самих ВНЗ.

Приватна вища освіта почала розвиватися швидкими темпами після краху тоталітаризму. Її стрімке зростання можна розглядати як свідчення краху надій суспільства на ту вищу освіту, яку забезпечували державні навчальні заклади. Водночас у цій тенденції відображений рівень прихованого попиту на академічні програми в таких областях діяльності, які раніше були недоступні. Більшість напрямів підготовки, що пропонують приватні ВНЗ, зорієнтовані на сфери, що користуються високим попитом. Це бізнес, менеджмент, інформатика, навчання іноземних мов.

Успішний розвиток приватного сектора у сфері освіти у досліджуваних країнах пов'язаний, передусім, з наявністю у нинішніх і майбутніх студентів готовності і можливості інвестувати у своє майбутнє, оплачуючи високу вартість за навчання. Ціною чималих витрат ці студенти придбають основні професійні навички, що потрібні будуть надалі для роботи в ринкових умовах. Те, наскільки концепція короткотермінових особистих витрат в ім'я довготермінової прибутковості стане частиною освітньої культури цих країн, багато в чому і визначає частку приватних установ, які будуть процвітати, і частку тих, які перестануть існувати [2].

Головна відмінність між приватними і державними секторами вищої освіти у країнах Східної і Центральної Європи пов'язана і з якістю студентського контингенту: багато чим з тих, хто нині вчиться у приватних навчальних закладах, було відмовлено у прийомі у державні ВНЗ. З точки зору вимог вищих навчальних закладів велика частина студентів приватного сектора не має потрібного рівня підготовки, який давав змогу би їм сподіватися на прийом у традиційні державні університети.

У міру розширення інфраструктури вищої освіти сильно збільшується різниця між ВНЗ, які традиційно пропонували навчання досить високого рівня, і тими невеликими, зазвичай, новими ВНЗ, де рівень викладання залишає бажати кращого. Цей процес можна назвати "процесом сегментації" вищої школи.

На нашу думку, не треба перебільшувати позитивну роль "ринкових чинників" у функціонуванні вузівської системи. Чинник конкуренції на ринку освіти може скорочувати рівень витрат, стимулювати зусилля самих ВНЗ на залучення більшого числа учнів, а викладачів – прагнути до підвищення професіоналізму і положення в академічній ієрархії. Однак це не означає, що ринкові механізми самі собою, без коректування їх з боку держави, можуть забезпечити і "суспільну корисність", і якість роботи ВНЗ (особливо у приватному секторі) у довготерміновій перспективі. Ні школа, ні ВНЗ ніде у світі не повинні перетворюватися в чисто комерційне підприємство "з виробництва і поширення освіти". Водночас система освіти зобов'язана пристосовуватися до ринкової дійсності, залишаючись одночасно доступною суспільству "соціальною послугою".

В умовах скорочення бюджетного фінансування державних ВНЗ існування та розвиток недержавних вищих освітніх установ дає змогу розширю-

вати сферу освітніх послуг, зберегти на належному рівні кількісні і якісні показники, впроваджувати нові технології, зберігати науково-педагогічний потенціал вищої школи.

За період з 1990 до 1997 рр. контингент учнів у приватній вищій школі в Чеській Республіці, Польщі, Румунії збільшився з 12 тис. студентів до більш ніж 320 тис.

Якщо порівнювати частку учнів у приватних ВНЗ в окремих країнах, можемо спостерігати значні відмінності. У колишніх соціалістичних країнах ринок платних освітніх послуг тільки розвивається, в розвинених індустріальних країнах історія формування приватних ВНЗ нараховує декілька десятків років. Це багато в чому пояснює наявні відмінності між ВНЗ цих країн.

У країнах Східної і Центральної Європи скоротилось державне фінансування вищої освіти (з 26,5 % до 21,7 % ВВП), зменшились державні витрати на одного студента. Так, якщо у 1985 р. вони складали близько 1000 дол., то у 1995 р. – 800 дол. Для порівняння в розвинених країнах – 3800 дол. і 6200 дол. відповідно.

Зросла роль плати за навчання у державних ВНЗ, не говорячи вже про приватні навчальні заклади, в яких все навчання є платним. Плата за навчання і пожертвування є основним джерелом прибутків цих ВНЗ [3].

В Угорщині приватній вищій освіті значну підтримку надають релігійні фонди і уряд країни, що робить положення приватних ВНЗ цієї країни більш стабільним, ніж у Польщі. Однак в останні роки у зв'язку із збільшеним дефіцитом бюджету уряд дедалі менше коштів виділяє на розвиток вищої освіти, і в найближчій перспективі збільшиться плата за навчання. В Угорщині отримує розвиток практика надання кредитів на освіту, що, можливо, полегшить фінансові проблеми багатьох ВНЗ країни.

У програмах навчання відбуваються значні якісні зміни, у задачах, методах і структурі програм підготовки. Однак багато в чому якість підготовки залежить від того, яку увагу навчальний заклад приділяє розвитку нових інформаційних і комунікаційних технологій, дистанційного і віртуального навчання. Проблема полягає в нестачі фінансування цих ВНЗ. Це дещо звужує перспективи ВНЗ як з точки зору навчання, так і з точки зору диверсифікації самих навчальних закладів. Тому перевага надається розвитку менш дорогих форм отримання вищої освіти.

Більшість приватних навчальних закладів у цих країнах залишаються надто чутливими до стану ринку і політичної ситуації і з легкістю можуть припинити своє існування, якщо обставини обернуться проти них.

Формуються два підходи до вищої освіти: "ВНЗ-фірма" і "ВНЗ-суспільство".

Підхід "ВНЗ-фірма" в основному зорієнтовано на короткотермінову перспективу, а підхід "ВНЗ-суспільство" – на довготермінову. Остання модель залежить від фінансових структур і їх бажання фінансувати освіту, а це означає контролювати хід отримання і розвитку знань. Тому стоїть проблема управління вищими навчальними закладами і формування оптимального підходу до цієї проблеми, щоб вийти на такі організаційні структури і стратегії у

сфері освіти, які дадуть змогу своєчасно, та ефективно підходити до розв'язання важких питань, що породжуються невизначеним майбутнім [4].

Йдуть суперечки про можливі моделі ВНЗ. З одного боку, стоїть питання про те, чи потрібно орієнтуватися на динамічний, елітарний, вузькоспеціалізований ВНЗ, діяльність якого прямо і непрямо залежить від вимог ринку (модель "університету для ринку"). З іншого боку, можлива й інша модель, яка значною мірою успадкує орієнтацію на традиційну академічну освіту. Деякі країни намагаються створити гнучку модель, в якій поєднувалися б риси двох згаданих вище моделей.

Керівництво домагається права ширше займатися перерозподілом ресурсів з урахуванням вибраних стратегічних напрямів розвитку, здійснювати оцінку діяльності і управління ВНЗ, провести пошук великих зовнішніх контрактів. Воно хоче і повинно грати провідну роль у відносинах навчального закладу з партнерами, оскільки рушійні сили розвитку ВНЗ потрібно шукати, передусім, у тих локальних регіонах, де вони функціонують, оскільки основна задача, яка ним має бути вирішена, – досягнення кращої інтеграції з суспільством.

Реформування системи освіти, підвищення її якості і забезпечення загальнодоступності – процес вельми дорогий, особливо це торкається суспільства, котре обтяжене економічними, фінансовими проблемами. Тому необхідно вирішувати складну задачу виплати боргів і здійснення програм структурної перебудови. Ці проблеми, насамперед, торкаються країн Центральної і Східної Європи. Держава не може вважатися життєздатною, якщо його громадяни не досягли прийнятного рівня освіти. Тому, особливу важливість набуває задача з отримання коштів і ефективного їх використання у сфері освіти.

Освітня реформа часто розглядається винятково з точки зору вартості послуг. До них застосовуються загальні критерії бюджетного аналізу, але ігноруються специфічні особливості процесу освіти.

Раніше традиційна модель системи освіти не бралася під сумнів, незважаючи на недоліки. Єдиним способом виправити її недоліки було збільшення чисельності персоналу або розширення послуг, при цьому ніколи не розглядалась можливість зміни самої моделі, перерозподілу обов'язків між персоналом або зміна його функцій.

Зараз активно притягуються приватні інвестиції, робляться спроби визначити ідеальну структуру фінансування освіти у процесі реструктуризації державних витрат, вводяться спеціальні податки для фінансування конкретних сфер освіти.

Один з підходів полягає в необхідності зобов'язати компанії і підприємства вкладати кошти в освіту, щоб вони відповідали за забезпечення спеціальної підготовки, яка необхідна для оволодіння студентами необхідною професією. Відповідно до іншого підходу сім'ї зобов'язуються оплачувати частину вартості освіти.

Третій підхід передбачає сприяння інвестуванню інфраструктури і сфери послуг, наприклад, шляхом перекладання відповідальності за освіту на місцеві власті.

Коли основний об'єм інвестицій в освіту, що визначений з урахуванням реальної мінімальної вартості традиційної моделі освіти, необхідно виз-

начити межу гнучкості даної моделі, або, іншими словами, визначити рівень мінімальної вартості моделі, тип організаційної структури і оптимальний розмір, умови і діапазон його змін.

У центрі уваги іншого підходу знаходиться реорганізація основи освіти, суть якої становить триєдиний ряд "учень – вчитель – знання". Перегляд і переоцінка знань шляхом включення елементів дослідження і розробок означають необхідність забезпечити простір і час для організації цих видів діяльності ВНЗ. Це означає, що у сфері освіти більшого поширення набуває інтерактивне навчання. Це дасть змогу значно скоротити витрати, оскільки стануться зміни в навчальному процесі. Учні, які відіграють активну роль в ході навчального процесу, беруть на себе багато задач, які сьогодні виконують викладачі. Без збільшення витрат навчальний процес може стати більш ефективним, що особливо актуально в багатьох країнах Східної Європи. Водно час фінансове положення більшості приватних ВНЗ нестабільне і схильне до впливу політичних змін у країні і коливань ринкової кон'юнктури [5].

У Польщі головну загрозу розвитку приватної освіти представляє велика залежність від плати за освіту як основного джерела надходжень до бюджетів. Тому більшість приватних ВНЗ Польщі невеликі. У середньому, чисельність студентів у них не перевищує 2 тис. чоловік. Ці ВНЗ вимушені постійно орієнтуватися на ринок, міняти свої програми навчання і методи викладання, щоб бути конкурентноздатними на ринку освітніх послуг.

В Угорщині найбільш слабким місцем розвитку приватної системи освіти є нечисленність багатьох ВНЗ (менше за 1 тис. чоловік) і відсутність спеціалізованих курсів. Більше того, незважаючи на фінансову підтримку з боку, міністерства освіти країни, церкви, фінансова забезпеченість одного навчального місця дуже низька. Це створює труднощі при розробці навчальних програм і впровадження нових методів навчання, що вимагає значних первинних капіталовкладень.

Загалом же поява приватних ВНЗ у ряді країн Центральної і Східної Європи свідчить про те, що багато хто з них досяг значних результатів у підготовці кваліфікованих кадрів і не тільки став на один рівень з державними вузами за якістю знань, що надаються, але і в багатьох сферах випередили їх. Ці ВНЗ розвивають тісні зв'язки, як наукові, так і ділові, з приватними фірмами, для яких вони готують управлінські кадри, фахівців у сфері економіки, юриспруденції і т.д., підвищуючи економічний потенціал цих фірм і їх конкурентноздатність.

За темпами розвитку і впровадженню нових інноваційних методів навчання приватна освіта у Польщі, Угорщині і Румунії випереджає державну освіту [1].

Підсумовуючи, можемо зробити певні висновки з цього досвіду для можливого застосування його в Україні.

Кожна серйозна зміна освіти, це глобальний процес, а тому для його здійснення бажаний суспільний консенсус, згода на зміни всіх учасників, від школярів та їхніх сімей до політиків найвищого рангу. Одне із завдань керівництва системи освіти полягає саме у неперервній діяльності зі створення і підтримування такого консенсусу.

У плануванні реформ, системність підходу означає не одночасність зміни всіх і всього, а вироблення групою експертів-фахівців (присутність у ній соціологів не менш потрібна, аніж знавців системи освіти) реальної послідовності заходів з поступовим скеровуванням освіти у бажаному напрямі без катаклізмів і надмірних прискорень.

За умов обмеженості фінансових ресурсів можна сподіватися тільки на якісні зміни у викладанні та результатах освіти. Та для їх реалізації необхідна опора на інноваційну активність у самих навчальних закладах. Їх автономія у й способах здійснення державного замовлення й використанні коштів за умови доцільного контролю з боку центральних органів виявляється ефективним шляхом залучення до якісної трансформації освіти учнів, батьків і працівників навчальних закладів.

Приватний сектор не може замінити державний (особливо на рівні обов'язкової освіти), бо в жодній країні він не гарантує соціальної рівності у доступі до освіти. Дотримання ж необхідного рівня соціальної справедливості – одне з найважливіших політичних завдань керівників системи освіти. Маючи чимало недоліків, навчальні заклади недержавного підпорядкування відіграють специфічну позитивну і доповнюючу роль у багатьох країнах світу.

Література

1. **Bollag B.** Reforms in higher education disappoint eastern europeans// The chronicle of higher education. Wash. 1999. Dec.3. Vol. XLVI. N 15. – P.A55-A56.
2. **Higher** education in the learning society: Report of the National committee: Main rep. L. 1997. – 467 p.
3. **Education** action zones// Labour research. L. 1998. Vol. 87, № 4. – P. 23.
4. **Hubert G.** Franchising in higher education// ACU bull. of current documentation. L., 1994. N113. – P. 7-10.
5. **Robertson D.** The emerging political economy of higher education// Studies in higher education. Oxford, 1998. Vol.23, N2. – P. 221-227.

УДК 657.1:658:4

Magіstr І.С. Стеців – Львівська КА

ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА ПЛАНУВАННЯ СОБІВАРТОСТІ НАВЧАННЯ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НЕДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Досліджено проблеми формування інформаційної бази для планування собівартості навчання. Запропоновано шляхи її вирішення.

Master's degree I.S. Stetsiv – L'viv commercial academy

Information base of planning of the cost price of training in educational institutions not public sector of economy

The problems of formation of information base for planning the cost price of training are investigated. The ways of the decision of this problem are offered.

Важливою передумовою розвитку будь-якого суспільства є процес інтелектуального зростання кожного індивіда зокрема. Особливо це необхідно у період економічної розбудови держави, коли основною запорукою успіху є